Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 004
IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR

RAQAMLI JAMIYAT SHAROITIDA SIYOSIY MAFKURALAR TRANSFORMATSIYASI: AN'ANAVIY G'OYALARDAN TARMOQLI DISKURSGACHA

Rustambek Odilovich Rasulov*
Fan va texnologiyalar universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasi dotsent v.b, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
✉ rustamrasulov07081995@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada siyosiy mafkuralarning klassik shakllardan raqamli va tarmoqli ko'rinishlarga o'tishi ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Liberalizm, konservatizm, sotsializm va millatchilik singari mafkuraviy an'analarning globallashuv, ijtimoiy tarmoqlar, algoritmik saralash va fragmentlashgan jamoatchilik ta'sirida o'zgarishi yoritilgan. Mafkuraning yo'qolishi emas, balki uning ishlab chiqarilish, tarqatilish va qabul qilinish mexanizmlari transformatsiyaga uchrayotgani asoslangan. Raqamli siyosiy kommunikatsiyaning demokratik ishtirok, manipulyatsiya, qutblashuv hamda fuqarolik mas'uliyatiga ta'siri ochib berilgan.

Kalit so'zlar

siyosiy mafkura, transformatsiya, raqamli jamiyat, siyosiy kommunikatsiya, tarmoqli diskurs, algoritm, identiklik, populizm, globallashuv, fuqarolik madaniyati.

DOI: 10.5281/zenodo.21743718

KIRISH

Siyosiy mafkura jamiyatning siyosiy borliqni anglash, mavjud tartibni baholash va kelajak haqidagi tasavvurlarini tizimlashtiruvchi g'oyalar majmuasidir. U hokimiyat, erkinlik, adolat, tenglik, davlat, millat va fuqarolik kabi tushunchalarga muayyan mazmun beradi. Shu sababli mafkura faqat nazariy ta'limot emas, balki ijtimoiy guruhlarning manfaatlarini ifodalash, siyosiy safarbarlikni tashkil etish va qarorlarni legitimlashtirish vositasi hamdir. XX asr oxirida ayrim tadqiqotchilar mafkuraviy qarama-qarshiliklar zaiflashgani haqida fikr bildirgan bo'lsalar-da, XXI asr tajribasi mafkura yo'qolmaganini ko'rsatdi. Aksincha, u partiya dasturi yoki katta falsafiy tizim doirasidan chiqib, kundalik axborot oqimi, qisqa video, mem, xeshteg, blog va algoritmik tavsiya shakllarida qayta namoyon bo'lmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi siyosiy mafkuralarning mazmuniy va kommunikativ transformatsiyasini aniqlash, raqamli platformalar ushbu jarayonning subyektlari va mexanizmlarini qanday o'zgartirayotganini ochib berishdan iborat. Tadqiqotda tarixiylik, tizimli tahlil, qiyoslash va konseptual umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Transformatsiya atamasi mafkuraning butunlay yo'qolishi yoki bir g'oyaning ikkinchisi bilan oddiy almashishini emas, uning tushunchalari, tashuvchilari, tarqalish kanallari va auditoriya bilan aloqasi qayta tuzilishini anglatadi.

Klassik mafkuralar modern jamiyat, milliy davlat va ommaviy siyosatning shakllanishi bilan chambarchas bog'liq. Liberalizm shaxs erkinligi, huquq, xususiy mulk va cheklangan hokimiyatni; konservatizm tarixiy davomiylik, tartib va institutlarni; sotsializm ijtimoiy tenglik, hamkorlik va iqtisodiy adolatni; millatchilik esa siyosiy hamjamiyatning milliy identikligini markaziy qadriyat sifatida ilgari surdi. Biroq hech bir mafkura tarix davomida o'zgarmas qolmagan. Ular siyosiy va iqtisodiy inqirozlar, urushlar, ijtimoiy harakatlar hamda ilmiy-texnik taraqqiyot ta'sirida o'z tushunchalarini qayta talqin qilib kelgan.

Maykl Friden mafkuralarni qat'iy yopiq doktrina emas, balki siyosiy tushunchalarning o'ziga xos tartibda joylashtirilgan morfologik tizimi sifatida izohlaydi. Har bir mafkura erkinlik, tenglik yoki adolat kabi bahsli tushunchalarga muayyan ma'no berib, ularning o'zaro munosabatini barqarorlashtirishga intiladi [1, B. 75-91]. Mazkur yondashuv siyosiy mafkuralar transformatsiyasini tushunishda muhimdir: mafkuraning nomi saqlanib qolishi mumkin, lekin uning markaziy va ikkilamchi tushunchalari o'rni almashadi. Masalan, zamonaviy liberalizmda bozor erkinligi bilan ijtimoiy himoya, konservatizmda an'ana bilan texnologik modernizatsiya, sotsializmda davlat mulki bilan ekologik va raqamli adolat masalalari yangicha uyg'unlashmoqda.

Mafkura faqat siyosiy elita tomonidan ishlab chiqilib, pastga uzatiladigan g'oyalar to'plami emas. Teun van Deyk uni guruhiy bilim, qadriyat va e'tiqodlarni tartibga soluvchi hamda diskurs orqali qayta ishlab turiladigan ijtimoiy-kognitiv tizim sifatida tahlil qiladi [2, B. 69-84]. Demak, mafkura siyosiy nutq, yangilik, darslik, kundalik suhbat va ramziy tasvirlar orqali ijtimoiy ongga kiradi. Uning transformatsiyasi ham aynan diskursdagi o'zgarishlarda - muammo qanday nomlanishi, kim "biz" va kim "ular" sifatida tasvirlanishi, qanday voqealar esda saqlanishi yoki chetga surilishida ko'rinadi.

Globallashuv klassik mafkuralarning milliy chegaralarga bog'langan tuzilishini murakkablashtirdi. Kapital, axborot, texnologiya va odamlarning tezkor harakati bir mamlakatdagi siyosiy muammoni boshqa hududlardagi jarayonlar bilan bog'ladi. Iqlim o'zgarishi, migratsiya, gender tengligi, raqamli suverenitet va sun'iy intellektni tartibga solish singari masalalar an'anaviy "chap-o'ng" bo'linishi doirasiga to'liq sig'maydi. Natijada yashil siyosat, feminizm, kommunitarizm, diniy-siyosiy oqimlar va turli populistik yo'nalishlar eski mafkuralarning ayrim elementlarini yangi muammolar bilan birlashtiradi.

Gibridlashuv mafkuraviy chegaralarni yo'qotmaydi, balki ularni harakatchan qiladi. Bir siyosiy kuch iqtisodiyotda bozor erkinligini, ijtimoiy masalalarda konservativ qadriyatlarni, tashqi siyosatda esa milliy suverenitetni bir dasturda birlashtirishi mumkin. Bunday birikmalar nazariy izchillikdan ko'ra saylovchilar identikligi va dolzarb muammolarga moslashishga yo'naltiriladi. Shu bois bugungi mafkurani faqat partiya nomi orqali aniqlash yetarli emas; uning siyosiy tushunchalarni qanday bog'layotgani, qaysi guruh manfaatini ifodalashi va qanday kelajak obrazini taklif etishi tahlil qilinishi lozim.

Populizm ham transformatsiyaning muhim belgilaridan biridir. U ko'pincha mustaqil, to'liq mafkuradan ko'ra "xalq" va "elita" o'rtasidagi axloqiy qarama-qarshilikni turli mafkuralarga qo'shuvchi siyosiy mantiq sifatida namoyon bo'ladi. Ernesto Laklau populistik siyosatda turli qondirilmagan talablar yagona ramziy zanjirga birlashtirilib, "xalq" siyosiy subyekt sifatida qurilishini ko'rsatadi [3, B. 72-83]. Raqamli kommunikatsiya qisqa, hissiy va keskin qarama-qarshilikka asoslangan xabarlarni tez tarqatgani uchun populistik ifoda usullariga qulay muhit yaratadi.

An'anaviy ommaviy siyosatda mafkuraning asosiy tashuvchilari partiyalar, gazetalar, televideniye, kasaba uyushmalari va ta'lim institutlari edi. Raqamli davrda bu subyektlar saqlanib qolgan bo'lsa-da, ularga bloger, faol, tarmoq hamjamiyati, anonim kanal va platforma algoritmi qo'shildi. Endi siyosiy g'oya markazlashgan holda ishlab chiqilibgina qolmay, foydalanuvchilar tomonidan izohlanadi, kesiladi, memga aylantiriladi va yangi kontekstda tarqatiladi. Natijada mafkuraviy mazmun muallif nazoratidan chiqib, ko'p markazli tarmoqli diskursga aylanadi.

Manuel Kastels kommunikativ hokimiyatni inson ongida ma'no yaratish qobiliyati bilan bog'laydi; tarmoq jamiyatida hokimiyat kommunikatsiya tarmoqlarini dasturlash va ularni bir-biriga ulash imkoniyatida namoyon bo'ladi [4, B. 42-47]. Bu yondashuvga ko'ra, raqamli mafkuraviy kurash faqat qaysi fikr to'g'ri ekanligi ustida emas, balki qaysi mavzu ko'rinadigan bo'lishi, kimning ovozi kuchaytirilishi va qaysi talqin tavsiya tizimlari orqali takrorlanishi ustida ham kechadi. Algoritm mafkura yaratmaydi, ammo e'tibor taqsimoti orqali ayrim g'oya va hissiyotlarning siyosiy kuchini oshirishi mumkin.

Endryu Chadvik zamonaviy siyosiy kommunikatsiyani eski va yangi media mantiqlari o'zaro ta'sir qiladigan "gibrid media tizimi" sifatida ta'riflaydi [5, B. 3-20]. Televizion chiqish ijtimoiy tarmoqdagi qisqa lavhaga, onlayn bahs esa an'anaviy yangilik kun tartibiga aylanishi mumkin. Shu sababli raqamli va an'anaviy mafkuraviy maydonlarni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Siyosiy subyektning ta'siri ko'pincha turli media mantiqlarini birlashtirish, auditoriya e'tiborini bir platformadan boshqasiga ko'chirish va voqeaga tezkor ma'no berish qobiliyatiga bog'liq.

Tarmoqli diskurs demokratik ishtirokni kengaytiradi: ilgari siyosiy minbarga ega bo‘lmagan fuqaro muammo ko‘tarishi, dalil tarqatishi va hamfikrlarni birlashtirishi mumkin. Shu bilan birga, axborotning haddan tashqari ko‘pligi, yolg‘on ma’lumot, botlar, mikro-nishonlash va “aks-sado xonasi” hodisasi ongli siyosiy tanlovga bosim o‘tkazadi. Kass Sanshteyn faqat o‘z qarashiga mos axborot oqimini tanlash fuqarolarning umumiy muammolar bilan yuzlashish tajribasini kamaytirishi va guruhiy qutblashuvni kuchaytirishini ta’kidlaydi [6, B. 59-73]. Shunday ekan, texnologik ochiqlikning o‘zi deliberativ demokratiyani kafolatlamaydi.

Siyosiy mafkuralarning transformatsiyasini uch darajada baholash mumkin. Birinchisi - mazmuniy daraja: erkinlik, adolat, davlat va millat kabi tushunchalarning yangi muammolar ta’sirida qayta talqin qilinishi. Ikkinchisi - institutsional daraja: partiyalar bilan bir qatorda harakatlar, tarmoqli hamjamiyatlar va platformalarning siyosiy g‘oya tashuvchisiga aylanishi. Uchinchisi - kommunikativ daraja: batafsil dastur o‘rnini qisqa, vizual, hissiy va tez tarqaladigan xabarlar egallashi. Ushbu darajalar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, biridagi o‘zgarish boshqasiga ta’sir ko‘rsatadi.

Transformatsiyaning ijobiy tomoni mafkuraviy monopoliyaning zaiflashishi, ko‘proq guruhlarning siyosiy suhbatga kirishi va yangi muammolarning kun tartibiga chiqishidir. Salbiy tomoni esa murakkab siyosiy masalalarning shiorga qisqarishi, fakt bilan bahoning aralashishi, manipulyativ identiklik siyosati va mas’uliyatning tarqalib ketishidir. Mafkuraviy pluralizm demokratik qadriyat bo‘lishi uchun turli qarashlar nafaqat mavjud bo‘lishi, balki dalil, qonuniylik, inson qadr-qimmati va zo‘ravonlikni rad etish kabi umumiy me’yorlar doirasida bahslashishi kerak.

O‘zbekiston sharoitida siyosiy mafkuralar transformatsiyasini milliy davlatchilik, fuqarolik birdamligi, dunyoviy huquqiy tartib va global axborot makoni o‘rtasidagi munosabatda o‘rganish dolzarbdir. Yoshlarning siyosiy tasavvurlari endi faqat rasmiy ta’lim yoki an’anaviy OAV orqali emas, xalqaro platformalardagi turli va ba’zan qarama-qarshi diskurslar orqali ham shakllanadi. Bunday sharoitda taqiqdan ko‘ra siyosiy va media savodxonlik, manbani tekshirish, dalilni hissiy da’vodan ajratish hamda konstitutsiyaviy qadriyatlarni ongli anglash samaraliroqdir. Fuqarolik madaniyati shaxsni tayyor xulosani takrorlashga emas, turli mafkuraviy taklifларning ijtimoiy oqibatini mas’uliyat bilan baholashga o‘rgatishi lozim.

Xulosa. Siyosiy mafkuralar zamonaviy jamiyatda yo‘qolayotgani yo‘q; ularning tuzilishi, tashuvchilari va ta’sir mexanizmlari o‘zgarmoqda. Klassik liberalizm, konservatizm, sotsializm va millatchilik yangi ekologik, madaniy, texnologik hamda global muammolar bilan o‘zaro ta’sirga kirishib, gibrid ko‘rinishlar hosil qilmoqda. Partiya va matbuotga tayangan vertikal tarqatish modeli foydalanuvchi, platforma va an’anaviy OAV birgalikda ma’no ishlab chiqaradigan tarmoqli diskurs bilan to‘ldirildi.

Raqamli transformatsiya siyosiy ishtirok va fikrlar xilma-xilligini kengaytiradi, ammo u avtomatik ravishda erkin va oqilona jamoatchilikni yaratmaydi. Algoritmik e’tibor, hissiy safarbarlik, axborot yopiqligi va manipulyatsiya xavfi mafkuraviy jarayonlarni tanqidiy tahlil qilishni talab etadi. Shu bois zamonaviy siyosiy madaniyatning asosiy vazifasi mafkurasiz jamiyat qurish emas, balki mafkuraviy pluralizmni dalil, ochiq muloqot, huquqiy mas’uliyat va inson qadr-qimmati bilan uyg‘unlashtirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Freeden M. Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach. Oxford: Clarendon Press, 1996. - 592 p.

2. Van Dijk T.A. Ideology: A Multidisciplinary Approach. London: SAGE Publications, 1998. - 384 p.

3. Laclau E. On Populist Reason. London: Verso, 2005. - 276 p.

4. Castells M. Communication Power. Oxford: Oxford University Press, 2009. - 571 p.

5. Chadwick A. The Hybrid Media System: Politics and Power. 2nd ed. New York: Oxford University Press, 2017. - 368 p.

6. Sunstein C.R. #Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media. Princeton: Princeton University Press, 2017. - 310 p.

7. Mannheim K. Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge. London: Routledge, 1991. - 376 p.

8. Bell D. The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000. - 501 p.

10. Rasulov R. Zamonaviy kommunikatsion texnologiyalarning jamiyatdagi mafkuraviy jarayonlarga bo ‘lgan ta’siri //«ACTA NUUz». – 2025. – T. 1. – №. 1.12. – C. 176-179.

11. Rasulov R. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining yoshlar dunyoqarashi siyosiy ijtimoiy-lashuviga ta’siri //«ACTA NUUz». – 2025. – T. 1. – №. 1.4. 1. – C. 169-171.171.

12. Khaydarova M., Rasulov R. Positive and negative consequences of the globalization process //International Conference on Arts, Society & Humanities. – 2025. – T. 1. – №. 3. – C. 35-39.

13. Rasulov, Rustambek. ”O ‘zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining yoshlar dunyoqarashi siyosiy ijtimoiylashuviga ta’siri.” *«ACTA NUUz»* 1.1.4. 1 (2025): 169-171.

14.Tursunov O., Rasulov R. O. Zamonaviy dasturlash muhitida arifmetik amallarni avtomatlashtirish: c# winforms asosida kalkulyator modeli //Академические исследования в современной науке. – 2025. – T. 4. – №. 19. – C. 23-26.

15. Khaydarova M., Rasulov R. POSITIVE AND NEGATIVE CONSEQUENCES OF THE GLOBALIZATION PROCESS //International Conference on Arts, Society & Humanities. – 2025. – T. 1. – №. 3. – C. 35-39.

16. Rasulov R. The importance of education and upbringing in forming political socialization in the worldview of youth //Академические исследования в современной науке. – 2024. – T. 3. – №. 48. – C. 124-132.

17. Odilovich, Rasulov Rustambek. ”Cultural basics of education and the role of youth in it. Philosophy And Life International Journal. ISSN 2181-9505. Doi jurnal 10.26739/2181-9505.”